

ملکوت صلح

تأملاتی در الهیات فلسفی - اجتماعی استاد مطهری

علی اکبر احمدی

سرشناسه: احمدی افر مجانی، علی اکبر، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور: ملکوت صلح: تأملاتی در الهیات فلسفی - اجتماعی مطهری / علی اکبر احمدی.
مشخصات نشر: تهران: بنیاد علمی و فرهنگی علامه مرتضی مطهری، انتشارات ندای فطرت، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۱۳۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۱۱۷-۰۰-۳
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه.

نوع: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۹-۱۳۵۸ - نظریه درباره خدانشناسی
موضوع: Mottahari, Mortaza. ۱۹۲۱-۱۹۷۹ - Views on theology

موضوع: الهیات فلسفی
Philosophical theology: موضوع
شماره افزود: بنیاد علمی و فرهنگی علامه مرتضی مطهری. انتشارات ندای فطرت
رده بندی شکره: ۶۹۳۱۳ م/۷/ب ۳
رده بندی دیویی: ۴۸/۲
شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۰۲۹۷

ملکوت صلح

تأملاتی در الهیات فلسفی - اجتماعی استاد مطهری

علی اکبر احمدی

© حق چاپ: ۱۳۹۶، بنیاد علمی و فرهنگی استاد شهید مرتضی مطهری
ناشر: ندای فطرت (وابسته به بنیاد علمی و فرهنگی استاد شهید مرتضی مطهری)

ویراستار: زینب صالحی
صفحه‌پرداز: عباس محبعلی
گل روی جلد اثر استاد پرویز اسکندریور خرمی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۱۱۷-۰۰-۳
ISBN: 978-600-97117-0-3

نوبت چاپ: اول
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، خیابان دیباجی جنوبی، خیابان سنجایی، بن بست مریم، شماره ۴.
قم، بلوار عطاران، بین کوچه ۸ و ۱۰، شماره ۱۳۴.

تلفن: (۰۲۱) ۲۲۷۷۳۵۹۵ (۰۲۵) ۳۳۹۳۵۸۷۰
نمابر: (۰۲۱) ۲۲۷۷۳۶۶۳ (۰۲۵) ۳۳۹۳۵۶۹۱

www.motahari.ir info@motahari.ir

سخن نخست

یکی از پرسشهایی که در آره فلسفه اسلامی مطرح می شود این است که آیا ارتباطی با اجتماع دارد و اگر از چنین ویژگی برخوردار است در بهبود اوضاع اجتماعی نقشی ایفا می کند و اگر پاسخ مثبت است این رسالت چگونه انجام می پذیرد؟

پاسخ این پرسش از کسی که صرفاً دانش فلسفی خوبی دارد بر نمی آید ولو در حد یک فیلسوف متوغل در اندیشه ها فلسفی و انتزاعی باشد. لاقلاً دو ویژگی دیگر لازم است: آشنایی عمیق و بنیادین با مفاهیم و اندیشه ها و مسائل اجتماعی و پیوند آن با مسائل فلسفی و دیگر، انگیزه درونی و قوی برای اصلاح جامعه که در مصلحان دیده می شود؛ و الا حاصل کار از مجموعه ای از امور انتزاعی فراتر نمی رود. اینهمه در استاد شهید مرتضی مطهری جمع بود: فلسفه را عمیقاً فهمیده بود و به فرمایش استاد علامه سید محمد حسین طباطبائی در فلسفه «صاحب نظر» بود؛ مطالعات و تحقیقات ژرف و فراوان

اجتماعی داشت و در عین حال مصلح بزرگی بود که جز خدایش از کسی در راه اصلاح جامعه واهمه نداشت.

چنین بود که از همان اوان جوانی تعاملات و تأملات فکری و عقلانی او گام به گام با ژرف اندیشی در علل انحطاط مسلمین پیش می رفت و چنین است که الهیاتی فلسفی که او در نهایت دل مشغول و ارائه کننده آن است صرفاً یک الهیات انتزاعی نیست بلکه علاوه بر بعد فلسفی وجهه اجتماعی هم دارد.

کتاب حاضر در دسترس است چند جانبه و ارزشمند برای نشان دادن نمونه ای از کار مسترگ استاد مطهری برای بهره گیری از فلسفه اسلامی در مسائل اجتماعی و ناظر به جامعه آخر الزمان. جناب آقای دکتر علی اکبر احمدی اف. جامی مؤلف ارجمند مجموعه حاضر از اساتید معدودی است که نه تنها حدود سه دهه با آثار استاد مأنوس بوده بلکه به تعبیری با این آثار تنفس کرده است. از زحمات ایشان در آماده کردن این مجموعه قدردانی می شود و التماس تألیفات ارزشمند دیگری در حوزه اندیشه های استاد از ایشان در دسترس است.

امیدواریم این اثر افق جدیدی فراروی علاقمندان اندیشه های شهید مطهری و نیز دوستداران مباحث «الهیات اجتماعی» باشد.

معاونت پژوهش

بنیاد علمی و فرهنگی استاد مرتضی مطهری

فروردین ۱۳۹۶

مقدمه	۱۱
-------	----

استاد مطهری و الهیات جدید

مقدمه	۱۷
۱. الهیات مطهری	۱۸
۲. الهیات جدید از منظر مطهری	۲۹
۱. ۲. مثال اول	۳۰
۲. ۲. مثال دوم	۳۰
۳. ۲. مثال سوم	۳۲
۴. ۲. مثال چهارم	۳۳
۵. ۲. مثال پنجم	۳۵
۶. ۲. مثال ششم	۳۶
نتیجه	۳۷

آفرینش و آزمون

نسبت «خداباوری» و «علم تجربی»	۳۹
در اندیشه استاد مطهری	۳۹
مقدمه	۳۹
۱. «مسئله» تضاد میان علم و خداباوری	۴۰
۲. روش حل مسئله	۴۱
۳. پیمانه‌ی فلج‌کننده	۴۲
۴. مسئله علمی و تفسیر فلسفی	۴۳
۵. الهیات یهودی	۴۴
۶. طبیعت‌شناسی یهودی	۴۷
۷. گستره الهیات و طبیعت‌شناسی یهودی	۵۰
۸. آزمون مفهوم یهودی آفرینش	۵۲
۹. الهیات قرآنی	۵۵
۱۰. فراخوان قرآن به مطالعه آیات تکوینی	۵۹
۱۱. سهم حس و عقل	۶۲
نتیجه	۶۴
منابع	۶۵

واکاوی الهیات فلسفی شهید مطهری

۱. مطهری و تحلیل فلسفی دین	۶۷
۲. شکل‌گیری فلسفه اسلامی	۶۸
۳. فلسفه اسلامی معاصر (با مرکزیت یک نظریه الهیاتی برهانی)	۷۱
۴. الهیات شیعی به مثابه نوعی «روش تحلیل»	۷۲
۵. توجه به پیامدهای اجتماعی آرای فلسفی	۷۴
۶. مطهری و نظریه «حقوق طبیعی بشر»	۷۶
۷. مطهری و اندیشه چپ	۷۷

۷۹	 آرمان شهر مطهری یک سویه نیست
۸۰	 ۱. انگیزه مطهری از طراحى نوعى «آرمان شهر» جدید
۸۲	 ۲. نقد وضعیت نهاده شده
۸۴	 ۳. دفاع از میراث فکرى
۸۶	 ۴. آرمان شهر و برنامه دورانى
۸۸	 ۵. دو عنصر آرمان شهر مطهرى: خداپرستى و عدالت خواهى
۹۰	 ۶. دگرگونی آرمان شهر مطهری
۹۲	 ۷. افزودن مسأله تاریخ به مبانی صدرایی
۹۵	 ۸. «آرمان شهر» مطهری و «مدینه فاضله» فارابی

ملکوت صلح

۹۷	 مقدمه
۹۸	 ۱. دو دیدگاه آرمان شهری: ابراهیمی و افلاطونی
۱۰۲	 ۲. تأثیر دیدگاه افلاطونی
۱۰۵	 ۳. غلبه مفهوم ابراهیمی
۱۰۷	 ۴. بیان فلسفی کانت از پیشرفت تاریخی بشر
۱۱۰	 ۵. تفسیر فلسفی هگل از تاریخ
۱۱۶	 ۶. خلاصه بحث در گونه شناسی آرمان شهرها
۱۱۷	 ۷. تحلیل تکاملی در اسلام شناسی معاصر
۱۲۱	 نتیجه
۱۲۱	 منابع

مقدمه

الف. مجموعه حاضر از سه مقاله و دو مصاحبه فراهم آمده است که ابتدا مضمون و محتوای هر یک را به کرناهی بیان می‌کنم:

۱. در مقاله «استاد مطهری و الهیات جدید» آریب ام که: از نظر مطهری تصویری که در دوره جدید از خدا در میان نهاد شده است، فاصله چندانی با تصور محرّف از خدا در قرون ماضی و دلفسای فکری یهودی و مسیحی ندارد. در هر دو دوره خدا را چنان اندیشیدند که بلاواسطه و مستقیم در امور، و از آن جمله در سرنوشت آدمی، مداخله می‌کند.

۲. در مقاله «آفرینش و آزمون» از نسبت «خداباوری و علم تجربی» در اندیشه مطهری سخن گفته‌ام و اینکه از نظر او: «علم تجربی آنگاه که با پیش‌فرضی از الهیات یهودی و مفهومی که در آن از آفریدگار

و آفریده مطرح است، ترکیب شود به راه خاصی خواهد رفت که در نهایت طرد آن الهیات را به همراه دارد».

۳. در گفت‌وگوی اول با عنوان «واکاوی الهیات فلسفی شهید مطهری» یادآور شده‌ام که نزد مطهری:

فهم تعالیم دینی و مخصوصاً اصول دین بدون فلسفه‌ورزی امکان ندارد.

- نظریه فلسفی ای که تحت تأثیر قرآن و نهج البلاغه پرورش پیدا کرده و تبدیل به فلسفه اسلامی شده است (خصوصاً در شکل معاصر آن) می‌تواند به بسیاری از سرگشتگی‌های فلسفی غرب پایان دهد.

- این فلسفه اولاً و بالذات خود را در قالب نوعی نظریه الهیاتی صورت‌بندی می‌کند، الهیاتی که بیشتر برهانی است تا جدلی و بر روش تحلیلی که مأخوذ از حکمت شیعی (نه اشعری یا معتزلی) است، استوار است.

- بنا بر الهیات شیعی مطهری: اساسی‌ترین معرفتی که بر مبنای آن رابطه انسان و خداوند در ادیان شکل گرفته این است که خداوند عادل است.

بدین ترتیب است که مطهری مباحث انتزاعی را به مباحث اجتماعی گره می‌زند: از تعریف خدا و ترسیم تصوّر و مفهومی از او به پیامدهای باور به چنان خدایی پل می‌زند و اینکه از باب نمونه اگر اراده خداوند را مستقیماً در امور دخالت دهیم این تصوّر به فلاکت انسان در مناسبات اجتماعی می‌انجامد و این تصوّر بهترین دلیل برای توجیه مناسبات ظالمانه اجتماعی است.

به هر روی مطهری در ادامه می‌کوشد عدالت را (که برای شخص مسلمان در مرتبه توحید و معاد قرار دارد) به‌درستی تحلیل کند و میان تلقی خود از عدالت با تلقی و تصور گروه‌های مختلف از خوارج گرفته تا ماکسیسم مرزبندی کند.

۴. در گفت‌وگوی دوم با عنوان «آرمان‌شهر مطهری یک‌سویه نیست» توضیح داده‌ام که مطهری با مشاهده مشکلاتی در طرح‌های آرمان‌شهری (قرن وسطایی، لیبرالی و سوسیالیستی) و نقادی جامعه دینی تاریخی ما، در بنابر آن مناسبات سلطه تحقق‌یافته در جوامع اسلامی، محصول تفسیر خریف‌شده‌ای از متون است) بر آن می‌شود تا با نگاهی دیگر به متون اسلامی، آرمان‌شهر دیگری را طراحی و تدوین کند. او در این طراحی از هسته مرکزی تعالیم اسلامی یعنی «الهیات» آن سود می‌جوید و به این نتیجه می‌رسد که جامعه آرمانی اسلامی جامعه‌ای خدایرست است که قرار است در آن اراده الهی محقق شود: همان اراده‌ای که خیر برین است و امر به کسب و عدالت. پس مطهری از مابعدالطبیعه خود جامعه‌ای عادلانه استخراج می‌کند و تحولی بنیادین را در نظام اجتماعی می‌طلبد.

۵. و خلاصه در مقاله «ملکوت صلح» به این مطلب پرداخته‌ام که از منظر متفکری چون شهید مطهری [و نیز مرحوم شریعتی] پایان تاریخ بشر را می‌توان «ملکوت صلح» نامید: مرحله‌ای حتمی و ضروری از تاریخ بشری که در آن وعده خداوند و اراده و مشیت او مبنی بر پیروزی نهایی «نیروی حق و صلح و عدالت بر نیروی باطل و ستیز و ظلم» تحقق می‌یابد. ارزش‌های انسانی به طور کامل و هم‌جانبه استقرار

خواهد یافت و مدینه فاضله و جامعه ایدنال اسلامی تشکیل می‌شود. اما نکته در خور تأمل آن است که «ملکوت صلح» در آثار مطهری [و شریعتی] ملکوتی است در فرجام و نهایت تکامل اجتماعی انسان و محض سیر تکاملی حق‌طلبان و موحدان در زمان.

در مقاله مذکور ابتدا چگونگی شکل‌گیری این تحلیل تکاملی از جامعه ایدنال اسلامی را بررسی کرده و نشان داده‌ام که به تدریج و صرفاً در قرون نهم و هجدهم است که گسست از مدینه آسمانی و توجه به مدینه زمینی، بُعدی زمانی، تاریخی و پیش‌رونده می‌یابد و آدمیان به جای آنکه جانشین ستگاری را در آسمان و آخرت جست‌وجو کنند آن را در نقطه‌ای از زمان و مرحله‌ای در تاریخ پیشرفت بشر تعریف می‌کنند و رهسپار آن می‌شوند.

به دیگر سخن، این متفکران قرون جدید بودند که به رابطه خدا و مشیت الهی با تاریخ توجه کردند. آنان طرح را تجلی اراده خداوند دانستند و بر آن شدند هدفی که خداوند از خلقت انسان بر روی زمین داشته (که همان تحقق عدل است) باید در تاریخ عرصه پذیرد. در این میان محققانی چون مطهری هم بر آن است که قرآن این رأی را که «اراده‌ای گراف‌کار و مشیتی بی‌قاعده و بی‌حساب سرنوشت‌های تاریخی را دگرگون می‌سازد» به شدت نفی کرده و برعکس آن تعلیم می‌دهد که قاعده‌های ثابت و تغییرناپذیر بر سرنوشت اقوام حاکم است. یعنی اراده و مشیت عدالت‌گستر الهی، از طریق عوامل طبیعی و در تاریخ به کار انداخته است و فقط از طریق همان عوامل طبیعی و تاریخی تحقق می‌یابد. جان کلام همین است که این عوامل

انسانی خاص (حق طلبان، موحدان، مصلحان و مستضعفان) هستند که ظهور مشیت الهی، ربوبیت، رحمانیت و رحیمیت خدا را بر عهده دارند.

ب. در این مجموعه به کوتاهی تمام در صدد بوده‌ام اصولی از نظریه الهیاتی مطهری را بیان کنم. بنا بر این نظریه:

۱. خداوند الهی می‌تواند و نباید نیرویی کر و کور در نظر آورد که بلاواسطه بر اشیا و تصاصاً اراده بشر حکومت می‌کند و تقدیر عالم و سرنوشت آدمی را رقم می‌زند، بلکه برعکس مشیت الهی فقط از طریق سلسله علت و معلولی (و از این جمله اراده انسان) است که در خلقت جریان می‌یابد. خداوند در طول علل است و نه در عرض آن.

۲. علاوه بر آن خداوند (به معنایی که کلام و حکمت شیعی بدان دست یافته است و نه در مفهوم اشعری و معتزلی آن) عادل است. یعنی در چنان سطحی از کمال، خیریت و فیاضیت است که جز اعطاء کلّ ذی حقّ حقّه، نمی‌تواند از او گمان برد.

۳. خلاصه آنکه اراده مبتنی بر علل (طبیعی و انسانی)، خداوند و نیز مشیت معطوف به عدالت (و اعطاء کلّ ذی حقّ حقّه) است. عدالت و صلح را به عنوان مرحله‌ای حتمی و ضروری در فرجام تاریخ بشری رقم زده است و البته این حق طلبان، موحدان، مصلحان و مستضعفان اند که باید در ظهور اراده ربوبی و صفات رحمانیت و رحیمیت او بکوشند.

۴. تعلیم مؤکد مطهری در آثارش آن است که فقط با اعتقاد و پرستش چنین خدایی می‌توان رهایی و رستگاری در دنیا و آخرت را متوقع

بود. به همین دلیل است که از نظر او ریشه انحطاط و عقب ماندگی مسلمانان و نیز علت گرایش به مادی گری را باید در تحریف، مسخ و دگرگونی ماهوی و مفهومی الهیات اسلامی قلمداد کرد. در پایان، از اهتمام بنیاد علمی و فرهنگی استاد شهید مرتضی مطهری در نشر این دفتر سپاس گزارم و توفیق بیشتر گردانندگان آن را از خداست می کنم.

علی اکبر احمدی

اسفند ۱۳۹۵